

NONVERBÁLIS VOKÁLIS JELEK A TÁRSALGÁSBAN

Markó Alexandra

Bevezetés

A dialogikus spontán beszéd fonetikai vizsgálata közben sok olyan vokális jellel vagy jelszerű képződménnyel találkozunk, amelyek funkcióit korábban nem vagy alig vizsgálták a magyar nyelvtudományban. Ilyen az általunk „hümmögés” gyűjtőnévvel illetett hangjelenség is, melynek mind formai, mind funkcionális jellemzői sokszínűséget mutatnak. A hümmögés jelenségekör első fonetikai jellegű definícióját Vértes O. Andrásnál olvashatjuk (1987), aki *hmgetés* néven tárgyalja a nyelven kívüli hangjelek között – a köhögés, a tüszentés, a torokköszörülés, a sóhajtás, a lihegés, a nevetés és a sírás mellett. Vértes a hümmögést létrehozó artikulációs folyamatot így határozza meg: „hmgetéskor zöngét és [h]-féle hangot képzünk, ezek levegője orrunkon át távozik” (56).

Két korábbi tanulmányban (Markó 2005 és 2006) a hümmögésnek a verbális interakcióban használatos néhány formáját vizsgáltuk akusztikai és percepciósi fonetikai szempontból: az ’igen’ jelentésű és az odafigyelést jelző (amely szerkezetében egyezik az előbbivel, az ismétlődés azonban sokkal jellemzőbb rá), a ’nem’ jelentésű, valamint a kérdő funkciójú formákat (az utóbbiból semleges és emocionális változatokat) (Markó 2005); illetőleg a tiltakozó és a kérlelő hümmögést (Markó 2006). Megállapítottuk a lehetséges akusztikai kulcsokat, amelyek alapján az egyes formák eltérnek egymástól – hiszen ezek alapján dekolodhatók, s tölthetik be szerepüket –, valamint magyar anyanyelvű, illetve idegen ajkú beszélők percepciósi tesztekben adott válaszaiból következtettünk a formák funkcionális egyértelműségére és nyelvfüggő/nyelvfüggetlen voltára. Az eredmények alapján elmondható volt, hogy az elemzett három alaptípus (’igen’, ’nem’, kérdés) tagoltságában és a dallammenet jellemzőiben tér el egymástól. Az ’igen’ jelentésű hümmögéstől a figyelemhümmögés mindössze a jellemzőbb ismétlés tényében különbözik, míg a semleges kérdőtől az emocionális kérdő a hangköz értékében, vagyis a frekvenciaváltozás meredekségében tér el leginkább. Megállapítottuk, hogy a zörejelem, mely Vértes O. András definíciójában kötelező, csak egyes típusokra nézvést kötelező vagy lehetséges, a ’nem’ jelentésének kifejezésében például mintha kifejezetten kerülendő lenne. A tagolódo hümmögések (’igen’, figyelemjelzés és ’nem’) mindegyike időben átlagosan az első harmadnál oszlik két részre. A tagoltság megvalósulhat pusztán dallamívtörésben vagy a zöngé időszakos kimaradásában, és típustól függően ezek kombinálódhatnak a zörejelem megjelenésével is. Ha a zöngé nem szakad meg a zörejelem megjelenésekor, mint az ’igen’ típusú minták némelyikénél, akkor ke-

vert jel jön létre. Az alaptípusok nem teljes mértékben nyelvfüggők, legalábbis a magyaron kívül sok más európai nyelv is hasonlóan él velük – ezt bizonyították az általunk elvégzett percepciós tesztek.

A tiltakozó és a kérlelő minták nem mutatnak tagoltságot, dallamformájukban hasonlítanak egymáshoz, de egyértelműen eltérnek a korábban vizsgált hümmögésektől. A hangmenet feltétlenül akusztikai kulcsként funkcionál például a kérdő formától való elkülönítésben. A tiltakozás és a kérlelés elsődleges elhatárolója a formánsstruktúra (ha ez a fokozott emocionalitás miatt háttérbe szorul, a két funkció is összeolvad a parancs aktusába), másodlagos kulcsként pedig a kérlelő formák hosszabb időtartama is segíti a feldolgozást.

A korábbi eredményeket úgynevezett elicitált, vagyis **kísérletileg előhívott** mintákból álló korpusz vizsgálatából nyertük, amelyet tehát úgy rögzítettünk, hogy a beszélőknek (10-10 magyar anyanyelvű nő és férfi) megadott kommunikációs tartalmakat kellett kifejezniük ezzel a (hang)eszközzel: egy feladatlapon megadott instrukciók alapján kellett hümmögniük igenlően, kérve, nemlegesen, odafigyelést jelezve, hitetlenkedően kérve, elismerően, kérlelően és tiltakozva. A felvételeket átlagosan egyórás időkülönbséggel megismételtük, így összesen típusonként 40 hümmögés szolgálhatott a vizsgálat alapjául.

A jelen tanulmányban valódi **társalgási szituációban** rögzített hümmögések fonetikai vizsgálatát végezzük el. A kapott akusztikai adatok elemzése ezúttal is kiegészül a percepciós tesztelés eredményeinek bemutatásával, illetőleg végül összehasonlítjuk a korábbi, elicitált minták és a társalgás hümmögéseinek jellemzőit. Így választ kaphatunk arra a – kísérleti tudományokban (így a fonetikában is) gyakran felmerülő – kérdésre, hogy a laboratóriumi körülmények között zajló vizsgálatok mennyiben képesek tükrözni a mindennapi élet spontán (beszéd)jelenségeit.

Kísérleti személyek, anyag és módszer

Az alábbiakban elemzett társalgást négy 21 éves egyetemi hallgatóval rögzítettük. A kísérleti személyek mindannyian budapesti születésűek, a köznyelvi standardot beszélik, nem éltek hosszabb ideig sem magyar nyelvjárási területen, sem külföldön. Monolingvis családból származnak, de mindannyian jól beszélnek két vagy több idegen nyelven. Nincs sem beszédhibájuk, sem ismert hallásproblémájuk. Adatközlőink a társalgáshoz nem kaptak instrukciókat, mindössze az volt a feladatuk, hogy beszélgessenek, s mivel egymást jól ismerő személyek voltak, hamar természetessé vált a mesterségesen teremtett szituáció. A beszélgetést egy professzionális rádióstúdióknak használt csendesített szobában vettük fel, térmikrofonnal, és közvetlenül számítógépre rögzítettük digitális formában. A felvétel időtartama közel két óra (113,41 perc, azaz kb. 1 óra 53 perc).

A társalgásban összesen 63 hümmögést annotáltunk, körülbelül egyenlő arányban a négy adatközlőtől. Ezek közül 30 nem elemezhető, mert valamely beszédpartner közlése alatt hangzik el, további 3-at pedig azért nem elemeztünk, mert funkciójuk erősen szituáció- és kontextusfüggő, a felvétel alapján nem

dönthető el, hogy mi lehetett pontosan a közlési szándék. Valószínűsítjük, hogy ezek a nem vokális nonverbális jegyekkel, elsősorban az arcjátékkal együtt nyelik el jelentésüket. Vizsgálatunk anyagát tehát végül összesen 30 hümmögés képezte, ezek többsége, 22 darab, férfi adatközlőtől származik, és csak 8 esetben nő a beszélő. Funkciójuk szerint ezek elsősorban igenlő-figyelemjelző hümmögések (22 előfordulás, a minták nemek szerinti aránya a férfiak javára 17 : 5); 7 hümmögés kérdő jellegű (ezek közül 2 származik női adatközlőtől); és mindössze egyetlen nemleges hümmögés van ebben a korpuszban (ezt női beszélőtől rögzítettük). Megjegyezzük, hogy az összes annotált hümmögés túlnyomó többsége is igenlő, jóval ritkábbak a kérdőek, és nem találtunk több nemleges funkciójú hangjelenséget az egész társalgásban sem.

Az akusztikai elemzést a Praat 4.3 verziószámú jelfeldolgozó szoftverrel végeztük, a rögzített hangjelenségek idő- és dallamszerkezeti jellemzőit vizsgáltuk.

A percepciós kísérlethez hét mintából álló tesztanyagot állítottunk elő, amelyben minden adatközlőtől minden nála előforduló típusra volt egy-egy példa. Így négy igenlő, két kérdő és egy nemleges hümmögés hangzott el az összeállított felvételen, véletlenszerű sorrendben a női és a férfi adatközlőktől. A tesztanyagot kétszer játszottuk le a hallgatónak: az első meghallgatás után azt kértük tőlük, hogy állapítsák meg, „mit jelent” az adott minta, a második fordulóban pedig azt, hogy az általunk megadott jelentések (*Igen. Nem. Mit mondtál?*) valamelyikéhez sorolják be az illető sorszámú mintát. Természetesen itt választhaták azt a lehetőséget is, hogy a hümmögés egyik „jelentésnek” sem felel meg. Ezt a második értékelést kontrollként használtuk annak érdekében, hogy a különböző tesztelők által megadott jelentések szinonimitása ne befolyásolja szubjektíven a kapott válaszok feldolgozását.

A percepciós tesztben 23 magyar és 23 nem magyar anyanyelvű egyetemista és egyetemet végzett személy vett részt. A magyar tesztelők közül 15 nő és 8 férfi, átlagéletkoruk 32 év (23 és 62 év közöttiek), mindannyian Budapesten vagy az agglomerációban élnek. A nem magyar anyanyelvűek között 1 belga (flamand) nő, 3 finn (1 nő és 2 férfi), 1 holland férfi, 10 német (5 nő és 5 férfi), 3 olasz (2 nő és 1 férfi), 1 osztrák nő, 2 spanyol (1 nő és 1 férfi), 1 svéd nő és 1 török nő vett részt a kísérletben, összesen tehát 13 nő és 10 férfi. Átlagosan 25 évesek (az életkoruk 19 és 71 év között szóródott). Nekik a kísérlet idején még csak minimális magyar nyelvi tapasztalatuk volt, éppen elkezdtek magyarul tanulni, de alig kommunikáltak ezen a nyelven. Az instrukciókat egységesen angolul kapták, és angolul vagy németül válaszolhattak.

Eredmények

A társalgásbeli **igenlő** hümmögések kb. egy szótagnyi időtartamban realizálódnak, a nők mintái valamivel hosszabbak, mint a férfiakéi (1–3. táblázat). Időszerkezetük kb. egyharmad-kétharmad arányú egységeket tartalmaz. A 22 mintából egy az alaphanggörbe megszakadásával realizálódott, a többi folytonos, mindegyikre jellemző azonban a tagoló pont környékén a [h]-szerű zörejelem

megjelenése. A többség ezen szakaszában tehát kevert gerjesztésű a jel. A minták dallammenete relatíve lapos rajzolatú, de három kivétellel mindegyikre jellemző az ereszkedő-emelkedő hangmenet. Az 1. a) ábrán egy női és egy férfi adatközlő igenlő hümmögésének dallamgörbéje látható, a vonalak szinte párhuzamosan futnak. A hangterjedelem szűk minden adatközlő – még a nők – esetében is. Az alapprofrekvencia-adatokat ugyancsak az 1–3. táblázat összegzi. A három kivételként említett dallammenetű realizáció időbeli és frekvenciajellemzői semmiben nem térnek el a többi igenlő hümmögéstől, azonban a dallamzár itt nem emelkedő, hanem az első részt folytató, ereszkedő rajzolatú – vö. 1. b) ábra. Ezeknek a jelentésárnyalata is más: az ereszkedő zárlat miatt inkább lezáró, beleegyező, elfogadó, ráhagyó jellegűek – szemben az emelkedő végű pozitívabb attitűdöt, folytatásra felszólítást sugalló hümmögésekkel.

1. táblázat: Az igenlő minták összesített számszerű eredményei

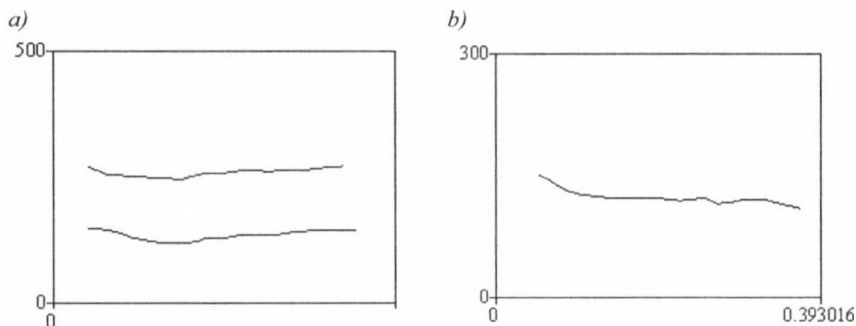
	Időtartam (ms)	F₀-minimum (Hz)	F₀-maximum (Hz)	Hangköz (F₀-max/F₀-min)
Alsó határérték	167	112	132	1,08
Felső határérték	373	245	292	1,58
Átlag	280	151,18	187,70	1,24
Átlagos eltérés	0,04	31,81	43,37	0,10

2. táblázat: A nők igenlő mintáinak összesített számszerű eredményei

	Időtartam (ms)	F₀-minimum (Hz)	F₀-maximum (Hz)	Hangköz (F₀-max/F₀-min)
Alsó határérték	263	202	250	1,11
Felső határérték	373	245	292	1,34
Átlag	321	220,60	272,20	1,24
Átlagos eltérés	0,02	11,12	13,44	0,07

3. táblázat: A férfiak igenlő mintáinak összesített számszerű eredményei

	Időtartam (ms)	F₀-minimum (Hz)	F₀-maximum (Hz)	Hangköz (F₀-max/F₀-min)
Alsó határérték	167	112	132	1,08
Felső határérték	346	154	230	1,58
Átlag	268,00	130,77	162,12	1,24
Átlagos eltérés	0,04	8,57	18,15	0,11

1. ábra

Az igenlő minták jellemző dallammenetei:

a) ereszkedő-emelkedő; b) ereszkedő

(Az x tengelyen az idő, az y tengelyen a frekvencia látható.)

A percepciók tesztben csak a tipikusabbnak mondható ereszkedő-emelkedő dallammenetű minták szerepeltek: minden adatközlőtől egy-egy, tehát összesen négy. A magyar tesztelők a különböző igenlő hűmmögéseket az első fordulóban 82,6–95,7%-ban ismerték fel, ez az összes lejátszott mintát tekintve 89,1%-os átlagot jelent. A kontrolltesztben ezek az értékek 69,6 és 100% között adódtak, ez átlagosan 90,2%-os felismerés.

A nem magyar anyanyelvűek 52,2–82,6%-ban, átlagosan 63,0%-ban tartották igenlőnek a mintákat az első tesztfordulóban, a kontrolltesztben a szélső értékek ugyanezek, de az átlag valamivel magasabb: 68,5%. A magyar tesztelők számára a magyar beszélők igenlő hűmmögése tehát sikeresebben volt dekódolható.

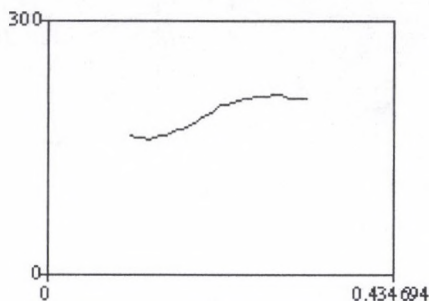
A tesztelők által megadott jelentések közül az első fordulóban olyanokat fogadtunk el az igenlő (illetve a formailag ezzel azonos figyelemjelző) hűmmögésre, mint *egyvetértés*, *figyelem*, *helyeslés*, *kapcsolattartás*, *tudomásulvétel*, *jóváhagyás* stb.; illetve *Érted. Persze. Jó. Szerintem is. Egyvetérték. Valószínűleg. Aha.*

A hét **kérdő** hűmmögés mindössze két adatközlőtől származik: az egyik férfi adatközlőtől öt, az egyik nőtől pedig kettő. A számadatokat a 4. táblázat összegzi – a kevés adat és adatközlő miatt nem különítettük el őket nemek szerint.

4. táblázat: A kérdő minták összesített számszerű eredményei

	Időtartam (ms)	F ₀ -minimum (Hz)	F ₀ -maximum (Hz)	Hangköz (F ₀ -max/F ₀ -min)
Alsó határérték	165	157	190	1,17
Felső határérték	221	265	326	1,32
Átlag	201,00	192,86	240,00	1,25
Átlagos eltérés	0,02	38,65	48,29	0,04

A kérdő hümmögések időtartama valamivel rövidebb, mint az igenlő hümmögéseké, nem tagolódnak, és nem jelenik meg bennük [h]-szerű spirantikus elem. A dallam jellemzően emelkedő, a hangköz nem tágabb, mint az imént vizsgált típusban, de magasabb hangfekvésben realizálódik (lásd 2. ábra).

2. ábra

A kérdő hümmögések jellemző dallammenete
(Az x tengelyen az idő, az y tengelyen a frekvencia látható.)

A magyar tesztelők a két lejátszott hümmögést 87,0 és 91,3%-ban értékelték kérdő jellegűnek mind az első, mind a második tesztfordulóban, ez átlagban 89,1%-ot jelent.

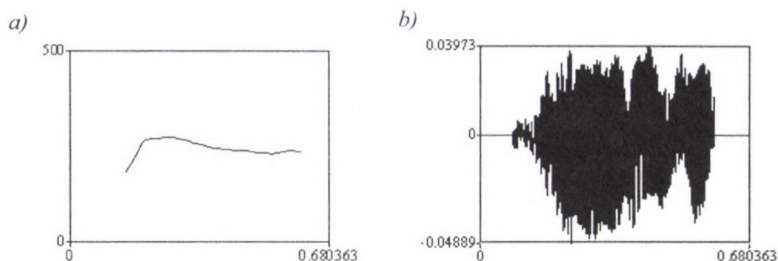
A nem magyar anyanyelvűek 69,6 és 82,6%-a találta kérdő jellegűnek a mintákat az első tesztfordulóban, átlagosan tehát 76,1%-uk. A kontrollteszt 69,6 és 78,3%-os eredményt hozott a két mintára, összességében tehát 73,9%-os volt a felismerés. A magyar anyanyelvűek a kérdő hümmögést ugyancsak valamivel sikeresebben dekódolták.

Az itt megadott jelentések közül kérdőnek fogadtuk el a kérdő mondatok (*Tessék? Mit mondtál?* stb.) mellett a *visszakérdés*, *érdeklődés* stb. válaszokat.

Az egyik női adatközlő egyetlen vizsgálható **tagadó** hümmögése hosszabb a korábbiaknál (5. táblázat). A hangköze is tágabb, de egyetlen adat alapján ez nem tekinthető szabályszerűnek. A dallammenete szökő indítással dominánsan ereszkedő – vö. 3. a) ábra. Hallhatóan tagolódik körülbelül a közepén, de nem F_0 -változás tagolja (az ereszkedés folyamatos), hanem intenzitásminimum – vö. a 3. b) ábrán látható rezgésképpel.

5. táblázat: A nemleges minta eredménye

Időtartam (ms)	F_0 -minimum (Hz)	F_0 -maximum (Hz)	Hangköz (F_0 -max/ F_0 -min)
389	181	275	1,52

3. ábra. A tagadó hümmögés: a) dallammenete, b) rezgésképe
(Az x tengelyen az idő; az a) ábra y tengelyén a frekvencia,
a b) ábra y tengelyén az amplitúdó látható.)

A nemleges hümmögés 82,6 és 87,0%-os eredményt hozott az első és a második fordulóban a magyarok esetében. A nem magyar anyanyelvűek az első tesztben 56,5%, a kontrolltesztben viszont már 87,0%-ban találták tagadó jelentésűnek a mintát, itt tehát azonos a magyar és az idegen ajkú tesztcsoport eredménye.

A kapott válaszok közül a nemlegeshez soroltuk az alábbiakat: *tiltakozás, ellenkezés, egyet nem értés, tagadás* stb., illetve a *Nem hiszek neked. Hagyd abba! Nincs kedvem.* típusú mondatokat.

A célzott kísérletben előhívott és a valódi társalgásban megjelent hümmögések akusztikai és percepciói vizsgálatát tehát azonos módszertani feltételek között végeztük el. A két elemzés eredményei közül azonban a minták elemszáma miatt csak az igenlő és a kérdő típusú hümmögésről tett megállapításainkat vehetjük össze reprezentatív módon. Gyakoriságuk miatt ugyanakkor ezek a típusok is tűnnek a legjelentősebbeknek, ami összefügghet azzal is, hogy ezek a hümmögések, de különösen az igenlő-figyelmjelző típusú a formálishoz közelebb álló társalgási helyzetekben is gyakorta előfordul.

Az igenlő hümmögésről mindkét vizsgálat megállapította, hogy 1 : 2 arányban tagolódik, a tagoló ponton kötelezően spirantikus zörej jelenik meg, amely az esetek kisebb részében a zöngé rövid idejű megszakadásával jár együtt, általában azonban folyamatos az alaphanggörbe. Az időtartamátlagok között kb. 20%-nyi különbség van: a kísérletileg előhívott minták átlagosan ennyivel hosszabbak, ami pusztán a tervezettségre vezethető vissza. A hangközértékekben ugyanez mutatkozik meg. A dallamgörbéket összehasonlítva azt látjuk, hogy a célzott kísérletben több meredekebb mintát is rögzítettünk, míg a társalgásban felvettek relatíve lapos rajzolatúak. Ez a magyarázat tehát a hangközértékek közötti különbségre.

A kísérletben előhívott minták révén vizsgálhattuk az úgynevezett figyelemjelző hümmögéseket is, és megállapítottuk, hogy ez a típus szerkezetileg, időtartamában és frekvenciajellemzőiben azonos az igenlő hümmögéssel, az egyetlen különbséget abban érthetjük tetten, hogy az ismétlődés tényét a figyelemjelzés

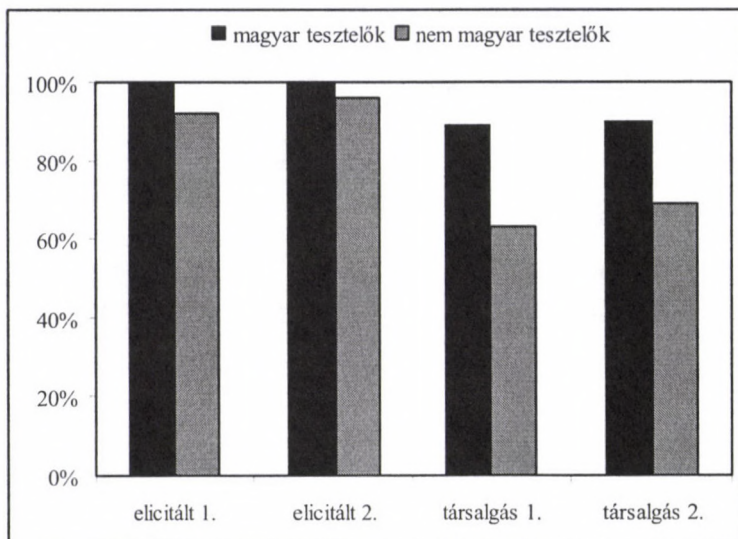
esetében a percepciók tesztelők releváns jegynek tartották. A társalgásban előforduló és elemezhető minőségű hümmögések között ilyen ismétlődést mégsem találtunk. Ennek több oka is lehet: a figyelmünkről jellemzően akkor biztosítjuk a beszédpartnerünket, amikor ő éppen beszél, így a hümmögés részben vagy egészen egyszerre hangzik a beszélő közléseivel. Az is valószínűsíthető, hogy kettőnél több szereplős társalgás esetén a többi résztvevő jelenléte miatt a partnereknek nem kell gyakran meggyőzniük figyelmükről a beszélőt. Mindemellett közvetlen kontaktus esetén a partnerek nonverbális jeleinek, gesztusainak, mimikájának, testtartásának stb. látványa is elegendő, nincs szükség feltétlenül a vokális jelekre is – szemben a telefonbeszélgetésekkel, amikor a vokális jelek hiánya meg is akaszthatja a beszélgetést. Érdekes ugyanakkor, hogy a percepciók tesztben lejátszott igenlő hümmögéseknek a tesztelők egy része kifejezetten figyelemjelző funkciót tulajdonított.

A semleges kérdő minták esetében belső tagolódást egyik korpuszban sem figyeltünk meg, a hümmögés emelkedő alaphfrekvenciájú zöngében realizálódik. A kísérletben előhívott minták közül néhányban a zöngéindítás hehezetes volt, a spontán társalgásból előállt korpuszban ilyen nem találtunk. Az átlagidőtartam a két anyagban szinte azonos, a hangközértékek átlaga azonban a kísérletileg előhívott korpuszban ismét nagyobb mintegy 25%-kal. Ennek okát is a kísérleti helyzet jellegében kereshetjük.

Ugyan a társalgásban csak egy nemleges hümmögést rögzítettünk, erről megállapítható, hogy mind tagolódását, mind időszerkezeti, mind pedig frekvenciajellemzőit tekintve a kísérletben vizsgált két nemleges altípus közötti átmenetként realizálódott (vö. Markó 2005). Ez alapján akár az is feltételezhető, hogy a nemleges hümmögés variánsai kontinuumot alkotnak, amelynek az altípusok elemei és a spontán társalgásbeli realizáció is részei. A kísérletben előhívott minták percepciók tesztelése alapján a nemleges hümmögés prototípusa szünettől megszakított és meredekebb, szökő-eső kezdetű dallamformával rendelkezik, az ettől eltérőknél valamely kiegészítő kulcsra (pl. fejrázás, mimika) is szükség lehet a felismeréshez.

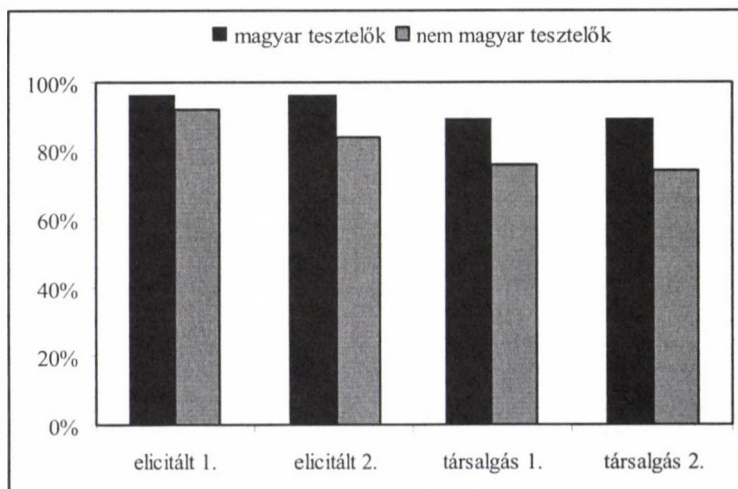
Összegezve az akusztikai elemzés eredményeit: a kísérletileg előhívott és a társalgásbeli spontán minták között lényeges – minőségi – eltérést nem találunk, a mennyiségi különbségeket a képzelt szituációbeli markírozás okozhatja, a beszélőnek azon szándéka, hogy a kifejező prototípust valósítsa meg; illetőleg az a tény, hogy a kontextus és a nem vokális nonverbális elemek hiányában a vokális jeleknek kell kifejezőbben, ezeket pótolva is megvalósulniuk.

A percepciók tesztjei eredményeit összevetve mindegyik típusban azt találjuk, hogy a társalgásbeli hümmögések dekódolása nehezebb volt, mint a kísérletileg előhívott mintáké. A 4–6. ábrán részletesen is bemutatjuk a teszteredmények eltéréseit. Látható, hogy míg a kísérletileg előhívott igenlő és nemleges hümmögések a magyarok számára 100%-ban felismerhetők voltak, és a kérdők is megközelítették ezt az értéket, a valódi társalgásból kivágott hümmögések legfeljebb 90%-os eredményt hoztak, vagyis valamivel bizonytalanabb volt a percepció.

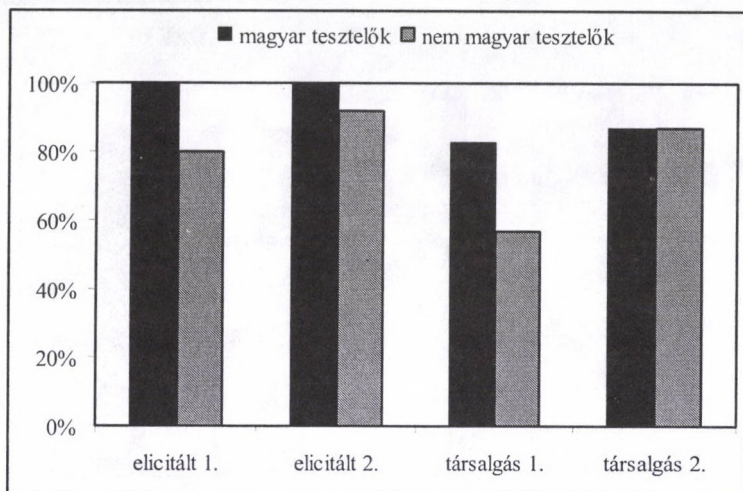
4. ábra

Az igenlő hümmögések percepciójának eredményei

5. ábra

A kérdő hümmögések percepciójának eredményei

6. ábra

A nemleges hümmögések percepciójának eredményei

A kísérletileg előhívott minták mindegyike esetében a nem magyar anyanyelvűek eredményei alacsonyabbak a magyarokénál, és bár ez a társalgásbeli hümmögések többségére is igaz, a nemleges hümmögések kontrolltesztjében mégis ugyanolyan eredményt értek el a nem magyar anyanyelvűek, mint a magyar tesztlők. Különösen érdekes, hogy ez a kísérletileg előhívott nemleges hümmögés első fordulójában elértnél is jobb eredmény, ami abból adódhat, hogy a szituációból kivágott, kontextus nélküli, és bizonyos értelemben kevésbé markáns hümmögést könnyebb volt előzetesen megadott kategóriák alapján besorolni, mint első hallásra jelentést tulajdonítani neki.

A kísérletileg előhívott mintákra kapott jobb eredmények azt mutatják, hogy az akusztikai szempontból prototipikusabb megvalósulás a percepció számára is prototípusként értelmeződik, hiszen kontextus hiányában sokkal nehezebben lehet felismerni az aktualizált, valamilyen mértékben érzelmileg színezett, változékonyabb társalgásbeli formákat. A nem magyar anyanyelvűek olykor jóval alacsonyabb felismerési aránya a társalgásbeli hümmögéseket illetően szintén azt mutatja, hogy ezek a realizációk sokkal jobban függenek az adott szituációtól, kontextustól, beszélőtől, érzelmi töltéstől, és talán az adott nyelvközösségre jellemző kommunikációs sajátosságoktól is.

Következtetések

A társalgásban annotált összes hümmögés kb. 70%-a volt igenlő típusú, további 17,5% pedig kérdő. Valószínűsítjük, hogy ezek az arányok a hétköznapi informális társalgásokban megjelenő hümmögések megoszlását is jelzik. A cél-

zott kísérletben a hűmmögések nem spontán módon realizálódtak, hanem a kísérletben részt vevők körülírások alapján hozták létre őket. Ebből fakadóan mind a típusok aránya, mind a nemek részvétele kiegyenlítettebb volt a tervezett kísérleti korpuszban. Ugyanakkor, mivel a beszédszituáció képzeletbeli volt, a spontán realizációkkal szemben az így előhívott minták tervezettebbek, ezért valószínűleg közelebb állnak a nyelvhasználók kommunikatív kompetenciája részeként tárolt hűmmögés-prototípusokhoz. Ez alapján a kísérletben rögzített hűmmögésrealizációk bizonyos tekintetben kevésbé változatosak, mint a konkrét szituációban spontán aktualizálódó variánsaik.

A percepciós tesztek bizonyítékokat szolgáltatnak arról, hogy az itt tárgyalt alaptípusok nem teljes mértékben nyelvfüggők, legalábbis a magyaron kívül sok más európai nyelv is hasonlóan él velük. Vértes O. András (1987: 56) azt írja: „A hűmmögést illetően fölmerül a kérdés, hogy funkciója és formái általánosak-e vagy sem. Finnországi vizsgálódásom szerint a finnek nem értették a magyar hűmmögő »szavak« egy részét: tehát ebben még rokon nyelvek között sem kell teljes megegyezésnek lennie.” Sajnos nem tudjuk, milyen típusú hűmmögéseket hogyan és pontosan milyen eredményekkel tesztelt a szerző, így a saját eredményeinkkel nem tudjuk összevetni azokat. Adataink alapján az azonban bizonyosnak látszik, hogy az európai nyelvek egy részében (areális alapon?) a vizsgált alaptípusok használatosak, még ha a variabilitás határai nyelvenként eltérőek is. A percepciós teszteknel nem találtunk nyelvspecifikus eltéréseket, a jobban szóródó válaszközlőknél sem voltak felfedezhetőek olyan mintázatok, amelyek anyanyelvi motiváltságra utaltak volna (ami egybevág Péteri 2006 eredményeivel), ezt azonban az azonos anyanyelvű adatközlők alacsony száma is magyarázhatja.

A társalgás és a célzott kísérlet korpuszáinak hűmmögései jellegzetes „mennyiségi” különbségeket mutatnak: a kísérleti anyagban markírozottabbak a realizációk, mint a valódi spontán helyzetben. Ezt a tanulságot kiterjesztve feltételezzük, hogy más nyelvi adatok spontán és „laboratóriumi” realizációit összevetve ugyancsak jelentős különbségeket találhatunk a kidolgozottság, a tervezettség, az előkészítettség tekintetében. Vagyis elképzelhető, hogy a laboratóriumi korpuszok olyan ideális formákat tartalmaznak, amelyeket a normál beszédtevékenység során nem vagy alig tapasztalunk, csak prototípusokként írhatók le. Ugyanakkor a laboratóriumi korpuszok sokkal alkalmasabbak arra, hogy sok adatközlőtől nyerjünk nagyszámú vizsgálható hangzó jelenséget, így statisztikai relevanciájuk is van – szemben a természetes szituációkban rögzített beszédkorpuszokkal, amelyeknél az adatközlők és a vizsgálandó realizációk száma csak igen hosszadalmas gyűjtő és elemző munka révén érheti el a statisztikai elemzésre is alkalmas, számottevő mennyiséget. A legerőteljesebb beszédszituáció, a társalgás elemzésében különösen gyakori problémát jelent, hogy az egyszerre beszélés vagy más „zajok” (nevetés, köhítés vagy éppen hűmmögés), azaz a többi adatközlő aktív beszélőként való jelenléte korlátozza az akusztikai elemzésre alkalmas közlések mennyiségét, tehát sokkal nagyobb időtartamú korpuszok vizsgálata hozhat csak hasonló mértékben általánosítható eredmé-

nyeket, mint a monologikus beszédprodukciók vagy a még kevésbé természetes laboratóriumi beszédprodukciók elemzése. Többek között ez is alátámasztja a spontán beszéd egyre szélesebb körű és mélyebb vizsgálatának fontosságát.

Irodalom

- Markó Alexandra 2005. „Szavak nélkül”. Nonverbális vokális közlések fonetikai elemzése. *Magyar Nyelvőr* 129. 88–104.
- Markó Alexandra 2006. A hümmögés mint beszédaktus. In Mártonfi Attila – Papp Kornélia – Slíz Mariann (szerk.): *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Argumentum, Budapest, 604–612.
- Péteri Attila 2006. Prozódia a grammatika és a pragmatika határán. Egy német–magyar összehasonlító vizsgálat eredményei alapján. *Beszédkutató 2006*. 69–85.
- Vértes O. András 1987. *Bevezetés a magyar hangstilisztikába*. Nyelvtudományi Értekezések 124. Akadémiai Kiadó, Budapest.

A tanulmány az OTKA T046455 számú pályázatának a támogatásával jött létre.